

Prikaz razvoja katedralnog sklopa u Rabu

Kaštelan, Sara

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:663833>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet Rijeka
Odsjek za povijest umjetnosti
Studentica : Sara Kaštelan
Mentor: dr.sc. Marina Vicelja Matijašić

Prikaz razvoja katedralnog sklopa u Rabu

Završni rad

Rijeka, rujan 2015.

SADRŽAJ :

Sažetak.....	3
Uvod.....	4
1. Kršćanstvo na Rabu.....	6
2. Starokršćanske bazilike u Dalmaciji.....	7
3. Crkva sv. Marije Velike.....	8
4. Zvonik katedrale.....	13
5. Vrijedan crkveni namještaj i skulptura.....	15
6. Kratki osvrt na obnovu katedrale.....	20
7. Zaključak.....	21
8. Literatura.....	22

SAŽETAK

U ovom radu biti će obrađena crkva sv. Marije Velike, bivša rapska katedrala od svojih početaka u 5. stoljeću i promjenama i nadogradnjama koje su se dešavale u srednjem vijeku. O nekim rekonstrukcijama i promjenama koje su se dogodile u novom vijeku će se govoriti u kontekstu boljeg razumijevanja problema. Obraditi će se i pojedini djelovi skulpture i crkvenog namještaja iz različitih razdoblja, značajnih za rapsku baštinu i povijest umjetnosti općenito. Također će biti riječi i o pojavi kršćanstva na Rabu, te ulozi rapske biskupije u tadašnjem kršćanskom svijetu i razvoju umjetničke djelatnosti na Rabu koja se u srednjem vijeku povećava i postaje sve intenzivnija.

UVOD

Otok Rab smješten je na sjevernom Jadranu te je četvrti po veličini kvarnerski otok. Sa svojom bogatom poviješću koja se seže još u razdoblje Paleolitika, što dokazuje kasnopaleolitski alat pronađen u Loparu¹ te sa brojnim drugim sačuvanim predmetima, umjetničkim djelima i spomenicima, Rab zasigurno spada među najvažnija mjesta koja su održala kontinuitet postojanja od predrimskih vremena.

Između ostalog, sačuvani su i brojni pisani podaci o Rabu, a najstarije nalazimo u djelima antičkih pisaca i geografa gdje se on spominje po različitim nazivima. Liburni su ga nazivali Arb, što znači taman ili mrk², a u grčkim i rimskim spisima pojavljuju se nazivi Arba, Arbia, Arbiana te Arbitana, dok današnji naziv Rab dobiva navjerojatnije u 7. stoljeću dolaskom Slavena.³

Rab je poznat po brojnim sačuvanim spomenicima iz srednjeg vijeka, naročito Stari grad koji je prepun graditeljskih spomenika, a najbrojniji su oni sakralni. Kršćanstvo se na Rabu pojavljuje vrlo rano te se početkom stoljeća rapski biskup navodi kao treći u nizu po važnosti pa se u to vrijeme počinju graditi brojne crkve u gradu.⁴ Među njima je i nekadašnja katedrala sv. Marije Velike, danas crkva Uznesenja bl. Djevice Marije koja je i jedna od najstarijih sačuvanih na otoku, čiji počeci sežu u 5. stoljeće. Kroz stoljeća njen se izgled nekoliko puta mijenjao-proširena je, uklonjen je atrij koji se prvobitno nalazio ispred njenog pročelja, dodana je skulptura na pročelju i u unutrašnjosti i sl.

Važno je napomenuti kako bivša rapska katedrala spada u crkve posvećene Marijinom kultu, što je bila česta pojava u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji te ih nalazimo više od 60. Osim na na Rabu, na Kvarneru crkve posvećene Mariji nalazimo i na Krku te Osoru, a zajedničke značajke su im i te, da su izgrađene na ranokršćanskim crkvama i sve tri posjeduju predromanički namještaj.⁵

---

¹ IVAN STANIČIĆ, *Rab*, Zagreb, 1987., 22.

² IVO BARIĆ, *Rapska baština*, Rijeka, 2007., 13.

³ IVAN STANIČIĆ, (bilj. 1.), 23.

⁴ MILJENKO DOMIJAN, *Rab u srednjem vijeku*, Split, 2004., 5.

⁵ TOMISLAV MARASOVIĆ, *Dalmatia Praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, Split-Zagreb, 2008., 174., 189.

Grad Rab smješten je na poluotoku, a posebnu prepoznatljivost daju četiri romanička zvonika koja svojom visinom odudaraju od ostalih građevina i spomenika. Omeđen je bedemom koji je sa sjeverne strane u 19. stoljeću djelomično porušen.⁶

U 6. stoljeću u vrijeme vladavine Bizanta na Jadranu, Rab je bio jedno od najznačajnijih središta, te iz tog razdoblja potječu i brojne crkve i utvrde od kojih je najbolje sačuvana ona na brdu sv. Damjana u Barbatu.⁷ Ipak, razdoblje u kojem je Rab dosegnuo svoj vrhunac i najviše uznapredovao je razdoblje mletačke vladavine na otoku. Imao je važan trgovački položaj i jaku trgovačku mornaricu te je doživio golem ekonomski, urbanistički i umjetnički procvat. Krajem 14. stoljeća cijeli otok imao je oko 10 000 stanovnika, a sam grad Rab oko 5 000, što je više nego danas. Ono što je možda još i važnije za spomenuti, u tom razdoblju stanovnici otoka zarađivali su dovoljno da bi živjeli u blagostanju, iako su im Mlečani nametnuli svoje zakone i običaje pa su mnoga mjesta izgubila svoju autonomiju. Rab ostaje pod mletačkom vlašću sve do 12. svibnja 1797. kada Napoleon ukida Mletačku Republiku.⁸

---

⁶ IVO BARIĆ, (bilj. 2), 13.

⁷ MILJENKO DOMIJAN, (bilj. 4.), 2004., 5.

⁸ IVAN STANIČIĆ, (bilj. 1), 26.

1. Počeci kršćanstva

Do Milanskog edikta 313. godine kada je car Konstantin kršćanstvo proglasio državnom religijom, kršćani su se morali skrivati ali ubrzo se kršćanstvo počinje sve više širiti Europom, a time i gradnja novih crkava postaje uobičajena praksa. Kršćanstvo se na Rabu kao i u cijeloj Dalmaciji pojavljuje vrlo rano, već u 3. stoljeću kada se počinje širiti duž čitave obale.

Pojavom kršćanstva nije se bitno promjenio dotadašnji antički način života na Rabu ali grad dobiva nove okosnice. Crkve postaju središta okupljanja i političkih zbivanja. Najveće crkve izgrađene su na Gornjoj ulici: crkva sv. Ivana Evanđeliste koja je izgrađena vjerojatno već u 4. stoljeću te sv. Marija Velika, čiji temelji ukazuju na izgradnju u 5. stoljeću.⁹

Otok Rab je zajedno s ostatkom Dalmacije nerijetko ulazio u sukobe i mijenjao vlast ali ipak su sačuvani brojni gradski spomenici u staroj jezgri koji svjedoče o važnosti Raba i rapske biskupije u ranokršćanskom razdoblju ali i tokom cijelog srednjeg vijeka, a možda najvažniji i najljepši sačuvani dokaz je crkva sv. Marije Velike, nekadašnja katedrala. Osim toga sačuvani su i brojni spisi koji također ukazuju na veliki značaj i ulogu rapske biskupije već na samim počecima njenog postojanja, naime rapski biskup Tizian sudjeluje u radu Sinode 530. i 533. u Saloni gdje se navodi kao 3. po redu.¹⁰

Nakon što su Avaroslaveni prodrli u Dalmaciju u 7. stoljeću, samo obalni gradovi i otoci ostaju pod vlašću bizantske Dalmacije. Kako je većina crkava u Starom gradu izgrađena u 6. stoljeću, te se crkve koriste za liturgijske potrebe i kroz cijelo 7. i 8. Stoljeću, kada se gotovo ni jedna nova crkva nije izgradila. One se tek krajem 9. Stoljeća počinju opremiti crkvenim namještajem.¹¹

---

⁹ MILJENKO DOMIJAN, *Rab, grad umjetnosti*, Zagreb 2001., 42.-43.

¹⁰ MIRKO MARKOVIĆ, *Poznavanje otoka Raba od antičkih zemljopisaca do pojave prvih topografskih karata u: Rapski zbornik*, Zagreb, 1987., 49.

¹¹ MIRJA JARAK, *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća*, Split, 2013, 158.-159.

2. Starokršćanske bazilike u Dalmaciji

Prije samog pregleda razvoja katedralnog sklopa u Rabu, osvrnula bih se na izgled, odnosno tipologiju starokršćanskih bazilika o čemu nam govori kratki prilog Pavuša Vežića u rapskom zborniku. Prije svega navodi vrlo precizno osnovne karakteristike i osobine ranokršćanskih bazilika a to su trobrodnost i prostrana polukružna apsida koja je šira od središnjeg broda u crkvi, što je slučaj i sa prvobitnom crkvom iz 5. stoljeća na mjestu današnje sv. Marije Velike, bivše rapske katedrale, dok je najspecifičniji primjer na Rabu crkva sv. Ivana Evanđeliste.¹²

Ranokršćanske bazilike razlikuju se i po svom položaju, dimenzijama i funkciji pa tako imamo one u gradu i izvan grada, parohijalne i ceterijalne te velike i male. Vežu ih određena liturgijska pravila, te su one u osnovi određene kao okupljačke crkve koje pripadaju i na raspolaganju cu cijeloj zajednici za održavanje obreda. Ranokršćanske bazilike nadovezuju se na antičke primjere (bazilika Ulpija na Trajanovom forumu u Rimu) te maloazijske kršćanske bazilike odnosno crkve samostana primjerice u Umm-es-Surabu u Siriji kod kojih također nalazimo apside šire od glavnog broda, ali su one u osnovi mnogo jednostavnije od naših.¹³

Starokršćanske crkve u gradu Rabu, uključujući crkvu koja se nalazila na mjestu katedrale, nastavljaju osnovnu orijentaciju grada koji je longitudinalan u smjeru sjeverozapad-jugoistok. Postavljanje glavnog pročelja određeno je antičkim nasljedom te je ono često odudaralo od osnovnog načina orijentacije crkava a to je postavljanje glavnog ulaza na zapad, a svetišta na istok.¹⁴

---

¹² PAVUŠA VEŽIĆ, *Prilog poznavanju tipoloških osobina starokršćanskih bazilika u Dalmaciji u: Rapski zbornik*, 1987.,297.

¹³ PAVUŠA VEŽIĆ,(bilj.12.), 298-299.

¹⁴ TOMISLAV MARASOVIĆ,(bilj. 5.),278.

3. Crkva sv. Marije Velike

Starokršćanska i predromanička arhitektura nije sačuvana u formi cjelovitih građevina s jasnim stilskim obilježjima. Ipak u nekim crkvama poput sv. Marije Velike ili sv. Ivana Evanđeliste pronalazimo dokaze o postojanju crkava čiji je izgled u starokršćanskom razdoblju jasno definiran. Nakon novijih istraživanja u 20. stoljeću, otkriveni su novi nalazi koji ukazuju na postojanje građevine još iz vremena kasne antike na mjestu današnje crkve. Smatra se da je većina crkava u Rabu izgrađena već u 6. stoljeću, a tek u 11. gradnja se ponovno nastavlja.¹⁵

Nekadašnja stolna crkva sv. Marije Velike, izgrađena na samom kraju današnje stare gradske jezgre tzv. Kaldancu, sve do 1828. godine bila je katedrala.¹⁶ Kako Miljenko Domijan navodi u svom djelu *Rab, grad umjetnosti*, crkva je na tom mjestu postojala još u ranokršćanskom razdoblju, točnije u 5. stoljeću. Ovo nam je možda i najsigurniji i najtočniji izvor u kojem Domijan iznosi činjenice najnovijih istraživanja. Dokazi o postojanju crkve u 5. stoljeću na tom mjestu vidljivi su iz sačuvanih ostataka na nekim djelovima arhitekture i arhitektonske dekoracije. Prema članku Crkveno graditeljstvo na Rabu, to se najviše odnosi na polukružnu apsidu poligonalnu izvana, koja se do danas nije bitno promijenila i koja je najveći dokaz postojanja crkve već u 5. stoljeću.¹⁷

3.1. Crkva iz 5. stoljeća

Prvobitna crkva iz 5. stoljeća bila je tipična ranokršćanska trobrodna bazilika, po uzoru na one u sjevernoj Italiji. Smatra se da je vjerojatno izgrađena na nekoj staroj rimskoj građevini jer su sjeverno od crkve pronađene velike antičke cisterne.¹⁸ U unutrašnjosti je imala po pet pari stupova sa svake strane, povezanih lukovima te je glavni brod završavao polukružnom apsidom, poligonolanom izvana. Bila je nešto kraća od današnje crkve te je

---

¹⁵ MIRJA JARAK, *Starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura otoka Raba u: Starohrvatska prosvjeta*, III serija-svezak 37, 2010, 78.

¹⁶ IVO BARIĆ, (bilj. 2.), 126.

¹⁷ KREŠIMIR REGAN, BRANKO NADILO, (bilj. 10.), 971.

¹⁸ KREŠIMIR REGAN, BRANKO NADILO, (bilj. 10.), 972.

imala drveni strop.¹⁹ Ispred zapadnog pročelja crkve nalazio se veliki atrij, koji se tamo nalazio sve do razdoblja predromanike. Eitelberg navodi kako se osim atrija, ispred crkve nalazilo i groblje.²⁰ Sjeverno od crkve bila je krstionica, također iz ovog stoljeća što dokazuje bazen krstionice križnog tlocrta, kod kojeg je na dva kraka vidljivo postojanje stuba. Zbog nedovoljnih dokaza teško ju je rekonstruirati, ali je moguće da je građevina bila pravokutnog oblika sa eksedrama sa strane. Ostaci krstionice su 2005. godine obnovljen i konzervirani.²¹

Od arhitektonske plastike iz 5. stoljeća, danas postoje još dva kompozitna kapitela na drugom paru stupova na što upućuje stil njihova oblikovanja. Takve kapitele možemo naći i u drugim crkvama na Rabu, primjerice sv. Justini.²²

Prije samo nekoliko godina pronađeni su ostaci mozaika, također iz ovog razdoblja koji se nalaze u samom svetištu na nižoj razini. Ipak na njemu nema vidljivih ikonografskih elemenata koji bi ga smjestili sa sigurnošću u ranokršćansko razdoblje iako se šo nekim stilskim i morfološkim karakteristikama može povezati sa sličnim ranokršćanskim mozaicima u Zadru, Poreču i Aquileji. Mozaici su na istoj razini kao i starokršćanska krstionica što također upućuje na postojanje mozaika u tom razdoblju.

Prema nekim tragovima možemo vidjeti da su tu bile i drvene grede, te su pronađeni djelovi crkvenog namještaja koji su u srednjem vijeku prepravljani. Nedavno je pronađen i stup dvojnog prozora čiji ga ukras križa smješta u 5. stoljeće.²³

3.2. 9. stoljeće

Iz 9. stoljeća u crkvi se nalaze ulomci oltarnih ograda koji su ugrađeni u zidove kapele južno od svetišta a pokazuju visoku razinu predromaničke skulpture. Najznačajnij arhitektonski ukras iz ovog razdoblja je ciborij nad glavnim oltarom koji je gotovo u potpunosti sačuvan. Tokom 15. Stoljeća je pregrađivan a sačuvano je tri od šest stranica u s polukružnim lukovima koje podržavaju šesterostranu piramidu a oslanjaju se na šest stupova iz VI. Stoljeća. Stranice su bogato ukrašene prepletima sa zoomorfni8m motivima primjerice paunovima te ih iz tog razloga smještamo u 9. stoljeće. Završni dio – šesterostrana piramida

---

¹⁹ MILJENKO DOMIJAN,(bilj. 9.),89.

²⁰ RUDOLF EITELBERG von EDELBERG, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu,Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku*, Beč,1884., 49.

²¹ IVO BARIĆ,(bilj.2),137.

²² W. SCHLEYER, *Arbe, Stadt und Insel, ein Schatzkaestlein der Natur und Kunst in Dalmatien*, Wiesbaden, 1914., 73.

²³ MILJENKO DOMIJAN, (bilj. 9.), 94.

ukrašena je akroterijem na vrhu. Domijan također smatra kako ovaj ciborij pripada tipu krstioničkih ciborija.²⁴

3.3. 11. stoljeće

Sve do 11. stoljeća ništa bitno se na crkvi nije promjenilo. U drugoj polovici stoljeća na apsidu su dodane polukružne apside na bočnim lađama, od kojih je jedna, južna, vjerojatno u 15. stoljeću preoblikovana u pravokutnu kapelu.

Prema akantusovim i palminim listovima na kapitelima možemo ih smjestiti u 11. Stoljeće, osim već navedena dva kapitela na drugom paru kolonada koji potječu iz ranokršćanskog razdoblja. Neki kapiteli imaju naglašene volute, a zanimljivi su zbog modelacije u štuku imitirajući pritom oblik ranokršćanskih i predromaničkih kapitela. Nad kapitelima se nalaze imposti.

Nije sigurno da li je crkva već u ovom razdoblju produžena. Ipak tom razdoblju pripada mramorni reljef Krista na prijestolju koji je ukrašavao pročelje, a koji je sada uzidan u sjeverni zid crkve.²⁵

3.4. 12. stoljeće

U 12. Stoljeću javljaju se oblici stila zrele romanike kada je izvedeno i današnje pročelje. Pročelje je prije svega zanimljivo zbog uporabe bijelog i sivog vapnenca te rapske breče, specifične zbog svoje ružičaste boje čime se dobiva polikromija a što je vjerojatno toskanski utjecaj. Ukrašeno je slijepim arkadama u dva horizontalna reda, dok je gornji dio prazan ali najvjerojatnije je nedovršeno i trebao je imati galerije. Na sredini pročelja nalazio se bogato ukrašen portal sa protironom koji se oslanjao na stupove a sačuvane su samo baze. U gornjem dijelu bila je polukružna luneta. Način ukrašavanja i organizacije prostora karakterističan je za razdoblje zrele romanike. Često se crkva u ovohj fazi pregradnje uspoređuje i povezuje sa zadarskom crkvom sv. Krševana u Zadru, izgrađenoj 1175. godine, koja se uzima kao prototip takvih duž cijle jadranske obale. Još jedna poveznica sa Zadrom, a vjerojatno i razlog ovakvog pročelja na rapskoj katedrali je, prema Domijanu, dolazak pape

---

²⁴ MILJENKO DOMIJAN, (bilj. 9.), 95.

²⁵ MILJENKO DOMIJAN, (bilj. 9.),98.

Aleksandra III. IZ Zadra na Rab kako bi posvetio crkvu 1177. godine. Radovi na crkvi nastavljaju se i dalje a to dokazuju natpisi na bočnom portalu iz 1278. godine.²⁶

3.5. 15. stoljeće

U 15. stoljeću dovršen je gornji dio pročelja, istom tehnikom izmjenjivanja vapnenca i rapske breče. Iz ovog su razdoblja sačuvani brojna kiparska djela, zahvaljujući boravku Andrije Alešija na Rabu, koji između ostalog u katedrali izgrađuje kapelu plemićke obitelji Zudenigo o čemu je sačuvan i ugovor u kojem se navodi kako je ovo njegovo najbolje djelo. Kapela je barokizirana i pregrađena tako da nažalost ništa izvornog nije sačuvano. Izradio je i grobnice obitelji Zaro i Scaffa. U Katedrali je sačuvana nadgrobna ploča Ivana Scaffe iz 1456. godine. Od crkvenog namještaja iz 1445. sačuvana su korska sjedala, možda jedna od najljepših na našoj obali koja se zbog sličnosti povezuju sa onima u zadarskoj katedrali koja je izradio Matija Moronzon.²⁷

Povjesničari umjetnosti Cvito Fisković i Kruno Prijatelj u prvoj polovici 20. stoljeća izdaju djelo *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i Rabu* u kojem navode kako je u 15. i početkom 16. stoljeća u Rabu prilično jaka umjetničko-obrtna djelatnost. Katedrala je proširena i kapelama a u ovom razdoblju popravljen je i zvonik. Važno je spomenuti kako kako se unutrašnjost katedrale ukrašava skulpturom, a dobivaju se i nova zvona te majstor Vincent da Casal San Vaso da Monferra 1523. godine gradi orgulje.²⁸ Po mišljenju autora dijelovi pročelja katedrale i ciborija se neukusno mijenjaju. Dobivljaju se i slikarska djela Vivarinija i Paola Veneziana. U ovom se razdoblju otvaraju svoje radionice brojni drvodjelci, kamenoklesari, zlatari i ostali, kako mjesni tako i inozemni. Autori nalaze primje u aktima rapskog arhiva gdje stoji kako je zlatar Vicko Pavlov imao dućan u Srednjoj ulici gdje je izrađivao srebrne kadionice za katedralu.²⁹

U tom razdoblju na Rabu među klesarima koji dolaze na Rab spominje se i Petar Trogiraniin kojeg autori navode kao ne baš darovitog.³⁰ Bio je učenik Ivana Duknovića. Oženio je Anicu kćer bogatog plemića Crnote te je otvorio klesarsku radionicu. 1497. sklopio

---

²⁶ MILJENKO DOMIJAN, (bilj. 9.),99.-102.

²⁷ MILJENKO DOMIJAN, (bilj. 9.),103.

²⁸ CVITO FISKOVIĆ I KRUNO PRIJATELJ, *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i u Rabu*, 1948., 5.

²⁹ CVITO FISKOVIĆ I KRUNO PRIJATELJ,(bilj. 28.), 6.

³⁰ CVITO FISKOVIĆ I KRUNO PRIJATELJ,(bilj.28.), 12.

je ugovor s nadstojnikom katedrale sklopio je ugovor da će za malu, sada srušenu crkvu sv. Ivana, koja je služila za krštenje, napraviti krstionicu sa reljefom Ivana Krstitelja za naručitelja Matiju Picića.³¹ Nedugo zatim krstionica je premještena u pobočnu kapelu katedrale. Osmerostranu krstionicu ukrasio je voćnim girlandama, medaljonom jaganjca, lisnatim vijencima na gornjem i donjem rubu. Svi su renesansnog stila ali prilično loše izvedeni. Lik Ivana je ukočen i nespretan, dok je u izvedbi voća bio nešto vještiji. Schleyer i Kukuljević samtrali su da je krstionica rad Andrije Alešija, ali Fisković i Prijatelj to opovrgavaju zbog izrazito loše izvedbe. Petar Trogirani je izradio i skulpturu Pieta iznad glavnog pročelja za koju je ugovor sklopljen 1514. godine. Podjseća na gotičke Madonne, te ga Frey datira još ranije zbog nespretne izvedbe, dok ga je Duden smatrao čak romaničkim.

Nije sačuvano puno podataka o boravku Andrije Alešija na Rabu. Kako autori navode, Kukuljević je smatrao da je Aleši u stolnoj crkvi izradio kapelu Zudenigo, krstionicu i grobnu ploču biskupa Scaffè, te Frana Zudeniga. Na tim se djelima jasno vidi Alešijeva kiparska vještina, njegovo blago oblikovanje i razigrani nabori odjeće.³²

Sljedeće veće pregradnje desile su se krajem 18. stoljeća kada su Giacomo i Clemente Sommazi izradili strop s figurama u ovalnim medaljonima. Htjeli su crkvi vratiti romanički izgled iako neuspješno. Jedinstvo stila nije ostvarno zbog prevelikog broja ukrasa i crkvenog namještaja iz različitih razdoblja. Oltari su uglavnom iz razdoblja baroka.³³

---

³¹ MILJENKO DOMIJAN, (bilj. 9.),104.

³² CVITO FISKOVIĆ I KRUNO PRIJATELJ,(bilj.28.),17-20.

³³ MILJENKO DOMIJAN, (bilj. 9.),105.

4. Zvonik katedrale

Rab je specifičan po svojim zvonnicima. U staroj jezgri, točnije na gornjoj ulici, ima ih čak četiri koji se vežu uz crkve što je najveća koncentracija romaničkih zvonika na tako malom prostoru na Jadranu. Većinom su oni obrađeni uz povijesne preglede crkava za koje se vežu, a Marasović nam u Rapskom zborniku pobliže opisuje njihovu tipologiju. Navodi kako se izgradnja zvonika u Dalmaciji ponajprije veže uz razdoblje romanike ali prva njihova pojava je u ranom srednjem vijeku stoga se osvrće i na predromaničke zvonike. Naravno, predromaničkih zvonika je manje i uglavnom nisu sačuvani. U ranoj, zreloj i kasnoj romanici duž cijele obale nalazimo brojne zvonike koji su do danas više ili manje sačuvani u izvornom obliku. Svi zvonici u gradu rabu pripadaju razdoblju zrele romanike te ih vezujemo za talijanske primjere. Ipak zvonik katedrale bitno se razlikuje od ostalih zbog stilskih karakteristika u kojima je vidljiva potpuna rastvorenost zidnih ploha.³⁴

Najstariji pronađeni podatak o zvoniku nalazimo u dokumentu iz 1212. godine u kojem stoji kako biskup Prodan daje dozvolu da „vir nobilis D. Albertus q. Matthaei de Garzina“ sagradi crkvu.³⁵

Od triju romaničkih rapskih zvonika, zvonik katedrale je izgrađen najkasnije, krajem 12. ili početkom 13. stoljeća. Specifičan je zbog svog izoliranog položaja, naime smješten je oko 60 metara dalje od same katedrale te ima zasebno dvorište. Prema Domijanu ovo je najljepši gradski spomenik na otoku. Razlog njegove velike udaljenosti od katedrale najvjerojatnije je postojanje drugih građevina katedralnog sklopa pa se nekada nije doimao toliko daleko kao danas. Stilski se razlikuje se od drugih zvonika ponajprije zbog već potpuno razvijene romanike. Zida zvonika u potpunosti je rastvoreno. Od prve do četvrte etaže zidovi se rastvaraju najprije monoforama, zatim biforama, triforama i na kraju kvadriforama, dok je na samom vrhu balustrada sa završnom piramidom. Kako navodi Marasović vezuje se na neke tipske skupine arhitekture sjeverne i srednje Italije, ali u stilskom smislu karakteristike nalazimo na zvoniku sv. Marije u Zadru u postupnom rastvaranju zida prema gornjim katovima.³⁶

Portal zvonika ima masivne dovratnike. Etaže su razdjeljen horizontalnim vijencima. Donja zona je najviša te je natkrivena križnim svodom i u potpunosti zatvorena dok je nešto više postavljena uska monofora. Iznad glavnog ulaza, na prvoj etaži nalazi se manji portal u

---

³⁴ TOMISLAV MARASOVIĆ, *Tipologija predromaničkih i romaničkih zvonika u Dalmaciji u: Rapski zbornik*, 1987. 292.

³⁵ RUDOLF EITELBERG von EDELBERG, (bilj. 20.), 50.

³⁶ TOMISLAV MARASOVIĆ, (bilj. 34.), 295.

kojeg se vjerojatno ulazilo iz neke građevine koja je bila pored zvonika. Vijenac koji djeli prizemlje i prvu etažu ukrašen je zupcima. tri slijepe arkade oslonjene su na menzole te je u svakom polju jedna plitka monofora. Povrh toga je vijenac koji dijeli prvu i drugu etažu ukrašen geometrijskim motivima poput šahovskog polja, dok je četvrti ukrašen rezanim palminim listovima. Zidove zadnje etaže rastvaraju kvadrifore s dvojnimi stupićima i profiliranim impost kapitelima među kojima su nazubčane konzole. Završni vijenac jednak je kao i prethodni a povrh njega je balustrada čiji su stupići povezani polukružnim lukovima dok je na samom vrhu osmerostrana piramida sa križem na vrhu koji navodno sadrži moći svetaca zaštitnika u kuglama na krakovima.³⁷

Kao što je već navedeno ovakav tip zvonika nalazimo u Italiji a najstariji mogući primjer, prema Domijanu, je zvonik crkve u Pomposi, dok je kod nas mogući uzor zvonik crkve sv. Marije u Zadru. Što se tiče kiparskog ukrasa, sličan je onima na crkvi sv. Krševana također u Zadru iz druge polovice 12. stoljeća što je vidljivo po zoomorfnim i antropomrfnim motivima kao i florealnom ukrasu.

Završni dio zvonika, piramida i balustrada su podignute u 15. stoljeću nakon oštećenja gromom, što možemo isčitati iz natpisa a iz tog razdoblja je i križ na vrhu. Akroterij koji se izvorno nalazio na zvoniku danas se čuva u crkvi sv. Andrije.

Zvono je također vrlo vrijedan primjer lijevanja s prikazima raspeća, Bogorodice s djetetom i sv. Kristoforom, a izradio ga je 1601. majstor Jakov o čemu svjedoči natpis IACOBVS CALDERARIVS te se ono sada nalazi u sakralnoj zbirci u crkvi sv. Justine.³⁸ Frey kao i Bulić pretpostavlja da ga je izlio Ivan Krstitelj de Tolle Rabljanin, ali autori navode kako je on umro deset godine ranije pa to nije moguće.³⁹

Domijan nam u svom djelu *Rab, grad umjetnosti* slikovito i slojevito opisuje rapski zvonik iznoseći jasno činjenice kako one postojeće tako i one posljednjih istraživanja iznoseći i vlastita zapažanja vrlo precizno i jasno na sebi svojstven način, te ga možemo vezati na Mrasovićev prilog Rapskom zborniku Tipologija predromaničkih i romaničkih zvonika u Dalmaciji, u kojem se osvrće kako na rapske tako i na ostale primjere u Dalmaciji prikazujući Rapske zvonike kao jedinstven primjer duž istočne Jadranske obale.

---

³⁷ MILJENKO DOMIJAN, (bilj.9.), 111.

³⁸ MILJENKO DOMIJAN, (bilj.9.), 111.

³⁹ CVITO FISKOVIĆ I KRUNO PRIJATELJ, (bilj.28.), 6.

5. Vrijedan crkveni namještaj i skulptura

5.1. Korska sjedala

Korska sjedala u katedrali smještena su na visokom prezbiteriju i vjerojatno nikada nisu premještanu sa svog originalnog mjesta. Sastoje se od dva krila duga 5,61 metar sa po dva reda sjedala. Stražnji dio mnogo je veći od prednjeg. Smještena su na povišeno podnožje i nisu jednake širine (širina je između 60 i 68 cm), te djeluju poput ćelija. Naslon prednjih sjedala služi kao pult stražnjima što je bilo uobičajeno u vrijeme gotike.

Uzor za ova sjedala su korska sjedala u zadrskoj katedrali s kojima se u literaturi uvijek uspoređuju. Zadarska sjedala izradio je majstor Matej Moronzo između 1418. i 1450. godine. Moguće je da rapska sjedala potječu također iz njegove radionice, a poveznice možemo naći i sa korskim sjedalima u trogirskoj katedrali koja su rad Ivana Budislavića iz 1440. godine.

Sjedala su bogato izrezbarena, ukrašena su reljefnim rombomima s akantusovim listovima i drugim florealnim motivima. Na samim sjedištima je reljefno istaknuta školjka poput niše dok je u središnjem zaba sa dva lista. Nad školjkama je karakterističan kasnogotički rasčlanjeni zabat s palminim lišćem dok su između zabata male niše s kipićima anđela u molitvi. Osim toga od ukrasa tu je još lisnih ornamenata tipičnih za gotiku te tri volute različite veličine s prikazima poprsja evanđelista. Poprsja su visoke kvalitete i slična onima koje je izradio Moronzon pa mu se s lakoćom mogu pripisati i ova. Preostala poprsja slabije su kvalitete i ukazuju na nekog drugog majstora. Osim toga što neki djelovi ukrasa upućuju na Moronzona tu se nalazi i natpis MATEVS, a to je Moronzonovo ime.⁴⁰

---

⁴⁰ IVO PETRICIOLI, *Zapažanja o drvenoj gotičkoj skulpturi u Rabu u: Rapski zbornik*, 1987., 313.-316.

5.2. Kip sv. Kristofora

Kip sv. Kristofora, zaštitnika Raba visok je 147 centimetara te je uz korska sjedala, kako navodi Petricioli najzanimljiviji drvorezbarski rad na Rabu. Od početka je bio zamišljen da bude postavljen u nišu pa se doima više kao reljef. Prikazan je u svojoj klasičnoj ikonografiji kako gazi rijeku dok u ruci drži palminu granu a na ramenu mu sjedi mali Krist s vladarskom jabukom i križem u rukama. Odjeven je u crvenu haljinu s tamnozelenim djelovima. Lice mu je izduženo s dugom bradom, ravnim nosom i mesnatim usnama. Kosa, jednako kao i brada, pada u simetričnim valovitim pramenovima. Ruke i nabori haljine odaju individualnost drvorezbara što je vidljivo i u modelaciji Krista. Neke sličnosti vidljive su i u skulpturi Petra de Riboldisa koji je također djelovao na Rabu. Izradio je poliptih za franjevački oltar u Zadru na kojem su vidljive sličnosti u modelaciji brade i kose te stiliziranim naborima. De Riboldis je došao iz Lombardije i u njegovoj skulpturi prisutni su utjecaji prekoalpske gotike što se naročito odnosi na način modeliranja brade i kose. Velika je vjerojatnost da je baš on izradio kip sv. Kristofora.⁴¹

5.3. Kip Bogorodice s mrtvim Kristom

U bivšoj katedrali nalazi se i drvena Pieta, koja je danas premazana pa izgleda vrlo loše. Ikonografija je klasična. Marija sjedi i drži u naručju mrtvog Krista na koljenima. Ipak imamo jednu osobitost a to je da joj se lijeva ruka ukrštava s Kristovom lijevom rukom. Isti primjer imamo i na portalu, gdje je također postavljena Pieta samo u mnogo nespretnijoj izvedbi, a izradio ju je Petar Trogiraniin kojemu je najvjerojatnije ova drvena bila predložak.

smatra se da je Pieta srednjoeuropski rad s obzirom da u Primorju nalazimo mnogo takvih importiranih kipova koji nisu tipčno gotički već su nabori vrlo realistično izrađeni.⁴²

---

⁴¹ IVO PETRICIOLI, (bilj. 40.), 317.

⁴² IVO PETRICIOLI, (bilj. 40.), 318.

5.4. Reljefna ploča s prikazom Krista na prijestolju

U sjevernom brodu crkve nalazi se reljef Krista na prijestolju. Ploča je 110,5 centimetara visoka a široka 91,5. reljef je relativno dobro sačuvan. Okvir je ukrašen akantusnim listovima a u središtu je frontalni prikaz Krista na prijestolju, lagano razdvojenih nogu sjedi, desnom rukom blagoslivlja dok mu je druga pokrivena knjigom. Prijestolje je izrađeno vrlo detaljno sa stupovima s okruglim držačima. Zadnji dio prijestolja je konveksan, ukrašen široko postavljenim krugovima i horizontalnom gredom na vrhu. Desna strana prijestolja i noga su u perspektivnom skraćanju. Nije poznato kada je reljef postavljen na današnje mjesto. Skoblar u svom članku navodi kako ga je Eitelberg prvi puta zabilježio 1868. godine kada je bio postavljen visoko na vanjskom sjevernom zidu te se tu nalazio sve do 1926. kada ga je i Brusić zabilježio. Sa sigurnošću možemo reći da se nije izvorno nalazio na poziciji gdje ga je Eitelberg vidio. Smatrao je da je reljef visokokvalitetno romaničko ostvarenje slično onome na Sustipanskom groblju u Splitu. Nakon Eitelberga reljef se spominje u Austrijskim i talijanskim publikacijama do sredine 1920ih. 1912. godine reljef opisuje i Frey koji ga je također vidio na eksterijeru. On obraća pozornost na prijestolje primjećujući da su obje noge pravilno perspektivno skraćene te okrugle rukohvate pripisuje bizantskom stilu. Uspoređivao ga je sa mozaicima iz sv. Sofije za koje se smatralo da su iz 6. stoljeća te onima u San Apollinare Nuovo. Na temelju tih usporedbi on datira rapski reljef u 6. stoljeće navodeći kako je mogao biti uvezen iz Ravenne ili Konstantinopola.⁴³

Drugi povjesničari umjetnosti poput Schleyera i Toesce smatraju ga romaničkim dok ga Brusić smješta zbog ornamenata smješta između 8. i 10. stoljeća. Nakon toga reljef je uglavnom ignoriran i spominje se samo usputno. Krajem 20. stoljeća Belamarić ponovno piše o reljefu govoreći kako je to važna bizantska ikona iz 12. stoljeća. Domijan ga pak navodi kao protoromaničko djelo iz 11. stoljeća uspoređujući ga sa venecijanskim sličnim djelima.⁴⁴

Što se tiče ikonografije neki ga u literaturi navode kao *Maiestas Domini* iako ti prikazi uključuju Krista u mandorli okruženog evanđelistima što ovdje nije slučaj. Skoblar ga navodi i kao Krista *Basileusa* što je česti prikaz u bizantskoj ikonografiji.

Prvi primjer Krista na prijestolju nalazimo u San Apollinare Nuovo na mozaiku iz 6. stoljeća, te se često pojavljuje na bizantskim novčićima, što na također govori i o kolanju

---

⁴³ MAGDALENA SKOBLAR, *Marble relief with enthroned Christ from Rab u: Starohrvatska prosvjeta*, III serija, svezak 39 2012.

⁴⁴ MILJENKO DOMIJAN, (bilj. 9.), 95.

novca Rabom. Skoblar nakon svojih razmatranja reljef smješta u 11. stoljeće kada Venecija, uz podršku Bizanta, širi vlast na dalmatinske gradove.

5.5. Relikvijar sv. Kristofora

U crkvi se čuva i relikvijar s glavom sv. Kristofora. Glava se nalazi u četvrtastoj drvenoj kutiji obloženoj izrezbarenim srebrom. Glava je relativno malih dimenzija okrunjena diademom. Prema Kniewaldu koji 1930. godine piše o ovom relikvijaru, zadnji ga je zapečatio krčki biskup dr. A. Mahnić. Relikvijar je oštećen i popravljan pa poklopac nije originalan. Šatorasti poklopac napravljen je od pozlaćenog i srebrnog lima, ukrašen prikazima poput *Maiestas Domini*, Bogorodice, sv. Ivana Krstitelja, sv. Kristofora te simbolima evanđelista i drugih. Na ostalim djelovima kutije u obliku prizme prikazane su scene iz života sv. Kristofora poput mučeništva i smrti. Prikazane su i druge svetačke figure i biskupi kod kojih su neki djelove, primjerice glave, potpuno zamjenjeni novima. Likovi su odvojeni stupinjima koji se u potpunosti razlikuju jedan od drugog. Relikvijar je teško datirati. Kniewald navodi, što je i jasno vidljivo, kako su različiti prikazi stilski potpuno neusklađeni pa su tako primjerice stupići romaničkog izgleda, Krist i Gospa arhaičnog porijekla dok simbol evanđelista Ivana upućuje na renesansu. Isto je i s naborima odjeće koji su također potpuno različiti.⁴⁵

Domijan smatra kako bi pozlaćeni relikvijar mogao biti proizvod domaćih radionica zbog načina modeliranja likova. Povezuje ga sa zadarskim relikvijarom sv. Grgura iako je naš mnogo kvalitetniji. Datira ga u drugu polovicu 12. stoljeća. Kruna na lubanji sv. Kristofor ima gotičke osobine, a prema rapskoj tradiciji smatra se darom hrvatsko-ugarske kraljice Elizabete Kotromanić, žene Ludovika Anžuvince čiji se stilizirani ljiljan nalazi na kruni.⁴⁶

---

⁴⁵ DR. DRAGUTIN KNIEWALD, *Relikvijarij sv. Kristofora na Rabu*, 260.-264.

⁴⁶ MILJENKO DOMIJAN, (bilj. 9.),138.

4.6. Ciborij

Šesterostrani ciborij u katedrali sastavljen je od djelova iz najrazličitijih razdoblja. Postavljen je u sredini svetišta. Nad menzom se podiže baldahin kojeg podržavaju mramorni stupovi i baze te kapiteli od bijelog mramora. Kapiteli su usklađeni jedni s drugima ukrašeni akantusovim listovima, na način kako su to radili u ranokršćanskom razdoblju pod utjecajem bizanta ali se pojavljuju i u venecijanskoj umjetnosti oko 1500. godine, ali vrlo vjerojatno potječu iz 6. stoljeća.⁴⁷ Prednje ploče u podnožju su stilski povezane i ukrašene pleterom. Tri zadnje ploče krasi prikazi jaganjca i različitih ptica što povežujemo sa karolinško lombardskim stilom oko 800. godine prisutnim na Jadranskoj obali. Na vrhu ciborija podiže se osmerostrana piramida s akroterijem na vrhu. Ne možemo sa sigurnošću reći kada je baldahin postavljen. Oltar je pak ukrašen mramornim intarzijama u medaljonima.⁴⁸

Prema Domijanuu ovo je jedini sačuvani predromanički ciborij koji vrlo vjerojatno pripada tipu krstioničkih ciborija.

5.6. Orgulje

Kao važan dio crkvenog inventara katedrala navela bih još orgulje koje je 1523. iradio Vincent da Casal San Vaso da Monferra a 1756. općinsko vijeće naručilo je nove te ih izrađuje majstor orguljar Petar Nakić, a spadaju u velike orgulje dalmatinsko mletačkog tipa. Nalaze se na pjevalištu iznad glavnog ulaza. Dugo se nisu upotrebljavale, sve do 2005. godine kada su obnovljene.⁴⁹

---

⁴⁷ IVO BARIĆ, (bilj. 2.), 126.

⁴⁸ W. SCHLEYER, (bilj. 18.), 77.-78.

⁴⁹ TOMISLAV FAULLEND HEFERER, *Orgulje katedrale u Rabu*, 2005.

6. Kratki osvrt na obnovu katedrale

Restauracija katedrale započela je 1997. a završena je 2005. godine. Prilikom restauracije pronađen je i već navedeni ranokršćanski mozaik u apsidi glavnog broda. Pronađeni su i ostaci antičke cisterne što nam govori o postojanju neke antičke građevine na mjestu stolne crkve. Osim toga nekoliko metara sjevernije nalazila se kapelica sv. Ivana Krstitelja čiji su ostaci sačuvani. Radove je vodio Miljenko Domijan, a arheološka istraživanja arheolog Nino Novak. Tada su obnovljene i orgulje što možemo zahvaliti obitelji Faulend-Heferer iz Zagreba. Za ovu obnovu Miljenku Domijanu je 2006. godine danski princ Henrik, predsjednik organizacije Europa Nostre uručio visoko europsko priznanje.⁵⁰

---

⁵⁰ IVO BARIĆ,(bilj.2.),136.-137.

7. Zaključak

Rapska katedrala vrijedan je i važan povijesni spomenik čiji počeci sežu u 5. stoljeće što nam govori i o počecima kršćanstva na otoku Rabu, a postojanje same biskupije potvrđuje važnost i veliku ulogu koju je Rab imao u kršćanskom svijetu na istočnoj jadranskoj obali. To je slojevit spomenik sa sačuvanim djelovima iz različitih razdoblja. Od ranokršćanstva pa sve do baroka u bivšoj se katedrali isprepliću arhitektura te kiparska i slikarska djela majstora koji su živjeli, radili ili samo neko vrijeme boravili na otoku, a bilo ih je mnogo.

Osim naših, domaćih autora mnogi inozemni povijesničari umjetnosti pisali su kako u otoku tako i o katedrali navodeći je kao vrijedan i možda najljepši spomenik sačuvan na Rabu. Ipak još je ostalo puno toga za istražiti i napisati o samom spomeniku ali i crkvenom inventaru i skulpturi, naročito o nedavno pronađenim djelovima poput mozaika. Posljednjih godina znanstvenici se postepeno okreću ponovno katedrali podrobnije se baveći pojedinim djelovima poput primjerice korskih sjedala ili vrlo vrijednog mramornog reljefa Krista, razvijajući pritom nove teorije o samom nastanku ali i dataciji koju je često teško točno odrediti te je stoga potrebno svaki pojedini dio i djelo u crkvi obraditi posebno za sebe.

Svakako je bitno što više naglasiti važnost ovog spomenika kako otočanima tako i široj „publici“ kako bi u buduću što više istraživanja bilo moguće i kako bi se sve više znanstvenika zainteresiralo za obradu ove teme.

8. LITERATURA:

1. IVO BARIĆ, *Rapska baština*, Rijeka, 2007.
2. MILJENKO DOMIJAN, *Rab, grad umjetnosti*, Zagreb 2001.
3. MILJENKO DOMIJAN, *Rab u srednjem vijeku*, Split, 2004.
4. TOMISLAV FAULLEND HEFERER, *Orgulje katedrale u Rabu*, 2005.
5. CVITO FISKOVIĆ I KRUNO PRIJATELJ, *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i u Rabu*, 1948.
6. DR. DRAGUTIN KNIEWALD, *Relikvijarij sv. Kristofora na Rabu*
7. TOMISLAV MARASOVIĆ, *Tipologija predromaničkih i romaničkih zvonika u Dalmaciji u: Rapski zbornik*, 1987.
8. MIRKO MARKOVIĆ, *Poznavavanje otoka Raba od antičkih zemljopisaca do pojave prvih topografskih karata u: Rapski zbornik*, Zagreb, 1987.
9. IVO PETRICIOLI, *Zapažanja o drvenoj gotičkoj skulpturi u Rabu u: Rapski zbornik*, 1987.
10. KREŠIMIR REGAN, BRANKO NADILO, *Crkveno graditeljstvo, u: Građevinar*, 2009.
11. W. SCHLEYER, *Arbe, Stadt und Insel, ein Schatzkaestlein der Natur und Kunst in Dalmatien*, Wiesbaden, 1914.
12. MAGDALENA SKOBLAR, *Marble relief with enthroned Christ from Rab*, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III serija-svezak 39, 2012.
2012
13. IVAN STANIČIĆ, *Rab*, Zagreb, 1987.
14. PAVUŠA VEŽIĆ, *Prilog poznavanju tipoloških osobina starokršćanskih bazilika u Dalmaciji u: Rapski zbornik*, 1987.
15. TOMISLAV MARASOVIĆ, *Dalmatia Praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, Split-Zagreb, 2008.
16. MIRJA JARAK, *Crkvena arhitektura 7.i 8. stoljeća*, Split, 2013.

17. RUDOLF EITELBERG von EDELBERG, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku*, Beč, 1884.

18. MIRJA JARAK, *Starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura otoka Raba u: Starohrvatska prosvjeta*, III serija-svezak 37, 2010.